

Наталія Павликівська,
доктор філологічних наук, професор
(м. Вінниця)

Псевдонімія як антропонімна категорія

У статті йдеться про українські псевдоніми ХХ століття, зокрема про місце псевдонімів в антропонімії системі національної мови, історію вивчення псевдонімів, функціональне навантаження, вибір номінативних форм, мотиви та принципи псевдонімного найменування, ступінь інформативності.

Ключові слова: псевдонім, функціональне навантаження, номінативна форма, мотиви, принципи, номінація, інформативність.

Псевдоніми посідають важливе місце в антропонімії системі національної мови, вони є різновидом власних найменувань людей і покликані приховувати їхнє справжнє ім'я або прізвище.

Псевдоніми як мовне явище зацікавили таких вітчизняних (П. П. Чучка, В. В. Німчук, М. П. Лесюк, О. В. Петрова) та інших слов'янських (О. В. Суперанська, Г. В. Сулова, В. А. Никонов, С. Вархол) лінгвістів. Вони порушили питання лінгвістичного статусу, призначення та функцій псевдоніма, структури класу псевдонімів, особливості псевдонімної номінації тощо. Однак широкому загальному були представлені лише окремі дослідження з цієї проблеми. Це кілька статей про політичну псевдонімію середини ХХ століття (В. В. Німчук, М. П. Лесюк). Недостатньо була вивчена літературно-мистецька псевдонімія. Зовсім не була вивчена псевдонімія кримінальних кіл на території України. Нерозв'язаною залишалася проблема щодо побудови повної тематичної класифікації псевдонімікону, що враховує динаміку сучасної соціокультурної

комунікації в її зіставленні з розвитком самоназивання в попередні періоди історії національної мови.

Зазначені вище причини зумовили актуальність наступних досліджень у цій галузі. Так, у 2007 році вийшов у світ «Словник псевдонімів ОУН-УПА» [1]. У 2009 році було підготовлено монографію «Питання української псевдонімії ХХ століття» [2], у якій вперше здійснено комплексне вивчення і зіставне дослідження українських літературно-мистецьких, громадсько-політичних та кримінальних псевдонімів ХХ століття, аналіз яких дає змогу глибше пізнати своєрідність їх системної організації, з'ясувати особливості формування й функціонування псевдонімів як окремого сектору ономастичного простору. Автором цієї студії розв'язано низку питань: вивчено і розкрито специфіку псевдоніма з погляду його лінгвістичного статусу, структури, функціональних можливостей; визначено лінгвомотивацію лексем, підданих псевдонімізації, основні принципи, мотиви, способи та засоби номінації в українській псевдонімії; з'ясовано функціональне навантаження та «об'єм» основної та додаткових функцій псевдонімів різних соціально-професійних груп; досліджено структурно-словотвірні типи псевдонімів; вивчено екстралінгвальні чинники, що детермінують процес їх становлення; здійснено порівняльний аналіз формування й функціонування літературних, політичних й інших псевдоантропонімів; укладено бібліографічний покажчик.

Здійснене комплексне дослідження української літературно-мистецької, громадсько-політичної, кримінальної псевдонімії дозволило умотивувати власне розуміння псевдоніма як особливого різновиду антропоніма і запропонувати найповнішу дефініцію поняття: псевдонім – різновид антропоніма, приbrane (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих груп суспільства (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-

політичні діячі, злочинні елементи) поряд із своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру.

При виділенні інтегральних ознак псевдоніма необхідно враховувати лінгвістичний статус цієї номінації, сферу, тривалість вживання, оскільки різні класи псевдонімів мають свої особливості. Виділяємо такі визначальні особливості псевдоніма:

ознаки лексичної семантики: а) вторинна назва особи; б) факультативна назва, нерегламентована законодавством; в) назва здебільшого позначена інформативністю та характеристичністю; г) назва, що залежно від сфери вживання може набувати певних конотацій та виконувати у зв'язку з цим додаткові функції (оцінну, символічну, естетичну та ін.);

соціокомунікативні та функціональні ознаки: а) неофіційна назва людини, але може вживатися в офіційних ситуаціях; б) псевдонім має особливе призначення – оберігати таємницю справжнього іменування носія; в) псевдонім виконує особливу функцію – езотеричну, яка не властива іншим антропонімам; г) використання псевдоніма пов'язане із суспільною діяльністю носія (письменники, журналісти, актори та ін.; громадсько-політичні діячі, злочинні елементи); д) псевдоніми можуть бути самоназвами (літературно-мистецькі) або надаватися з боку оточення (більшість громадсько-політичних, кримінальних); е) функціональне навантаження псевдоніма залежить від його різновиду: так, літературно-мистецькі самоназви можуть набувати сталості й заступати справжнє ім'я людини, стаючи знаковим елементом історії культури, прецедентним феноменом, для інших же характерне вживання лише протягом певного періоду – доти, доки ним послуговується сам носій; є) псевдонім, який стає єдиним іменем людини, втрачає свою специфіку і переходить в інший

антропонімічний розряд; ж) псевдоніми не успадковуються; з) особа може мати один, кілька й багато псевдонімів.

Мета цієї статті – розкрити особливості псевдоніма щодо функціонального навантаження, вибору номінативних форм, місця у національному антропоніміконі тощо.

Спостережено, що співвідношення функцій у псевдонімах різних класів неоднакове. У політичних псевдонімах після номінативної на перший план виступає езотерична функція, а потім уже можуть накладатися додаткові функції: характеристична, оцінна, експресивна, символічна тощо.

У псевдонімії діячів культури – письменників, журналістів, акторів, співаків та ін. спостерігаємо поліфункціональність, тобто на основну функцію обов'язково накладається інша/інші, тому творча особа самоназву часто використовує для маніфестації свого ідеологічного кредо.

Питання про вибір номінативних форм також є важливим при розгляді номінаційних особливостей псевдоніма. Цей вибір зумовлений як загальними закономірностями виникнення лексичних одиниць, так і специфікою засобів вторинного називання. У ролі псевдоніма використовуються готові слова або створюються нові. Окрім псевдонімів-слів, як засоби вторинної номінації виступають астериски (зірочки), ініціали, шифри. Загальна назва зашифрованих підписів – криптоніми.

У національному антропоніміконі псевдоніми посідають проміжне місце між ядровими (імена, прізвища, імена по батькові) та периферійними (прізвиська) найменуваннями людей. Псевдоніми мають як спільні, так і диференційні ознаки з цими одиницями пропріальної лексики.

Одна з виразних ознак між прізвищами, особовими іменами та іменами по батькові й псевдонімними формами – їхні структурно-словотвірні моделі. Особлива подібність простежується між псевдонімом і прізвищем: псевдоніми і прізвиська – засоби вторинної номінації особи;

їхнє уживання має необов'язковий, факультативний характер; більшість псевдонімів, як і прізвиська, наділені інформативно-характеристичним потенціалом; юридично вони не усподковуються. Однак псевдоніми і прізвиська – це різні антропонімічні розряди. Основна відмінність полягає в призначенні та сфері вживання цих неофіційних назв людей. По-перше, псевдонім на відміну від прізвиська, має особливе призначення – приховати справжнє іменування носія; по-друге, псевдоніми використовуються представниками окремих соціальних груп і пов'язані з їхньою громадською діяльністю. Ними послуговуються переважно діячі культури та громадсько-політичні діячі. Крім цього, псевдоніми, як правило, - результат самоіменування носія вигаданого імені (за винятком частини політичних та кримінальних). Прізвиська ж носії отримують з боку оточення.

Зауважимо, що предметом дискусії до сьогодні залишається зміст терміна «кличка», котрий вживається в кількох значеннях: те саме, що зоонім; конспіративне прізвисько людини; жартівливе прізвисько [3, С.65]. У підпільників та кримінальних колах кличка – це «конспіративне ім'я чи прізвище», яке виконує езотеричну функцію псевдоніма. Тому кличка в нашому розумінні – різновид псевдоніма, застаріла назва на його позначення.

Провідне місце серед мотивів псевдонімного найменування займає характеристика носія псевдоніма – самохарактеристика або ж характеристика з боку інших осіб. Це передусім вказівка на його фізичні особливості, риси характеру та вдачі, інтелектуальні якості тощо.

У запропонованій статті ми зупинимося на особливому принципі найменування у літературно-мистецькій псевдонімії, який ґрунтується на мотиваційному зв'язку псевдоніма зі справжнім ім'ям чи прізвищем носія. Так, в умовному називанні літераторів, акторів, композиторів й ін.

поширеною є видозміна справжнього іменування автора. Це реалізується шляхом штучної деформації та субституції його окремих елементів.

Штучна деформація справжнього іменування автора передбачає прочитання у зворотньому порядку його прізвища: *Нагloch* – Чолган; *Кіднир* – Риндик; *Йикснитанол Вел.* – Лопатинський Лесь В.; *Рінишук* – Кушнір Володимир; *Окнерачва И.* – Овчаренко І.; *Возор І.* – Розов І.; *Чивомискам* – Максимович Михайло. Трапляються псевдоніми, утворені завдяки зворотньому порядку імені номінатора: *Ародис-а* – Навроцька Сидора; початкової частини прізвища: *Гард О.* – Драгоманова Оксана Ол.; початкової частини власного імені: *Лю* – Середюк Юліан.

Опущення середньої частини прізвища (синкопа) спостерігаємо у найменуваннях: *Ленський Ю.* – Лещинський Юліан; *Уско Ф.* – Устенко-Гармаш; *Ф. Лес А.* – Лейтес Олександр; *Мара Н.* – Манжура Іван; *Тан В.* – Турган Володимир; *Анський В.* – Андрієвський Віктор; *Марія Ш-ко* – Шевченко Марія; *Крич Євген* – Кротевич Євген; *Сенко Ф.* – Слюсаренко Ф.; *Яко* – Яременко Іван Мих.; *Кара Я.* – Качура Яків Дем.; *Корицький І.* – Коровицький Іван Ів.; *Химко Андрій* – Хименко Андрій Ів.; *Рубач Мих.* – Рубанович Михайло; *З-ров М.* – Зеров Микола; *Равич* – Рабинович Мойсей.

В інших назвах, навпаки, – встановлення середньої частини прізвища: *Циганенко* – Циганко П.В.; *Косарик Я.* – Косач Юрій; *Зоранчук Йосип* – Зорук Йосип.

Деякі самоназви утворені завдяки пропущенню частини букв у прізвищі: *Реме* – Шеремет Микола; *Оей* – Боберський Іван; *Затрв. И.* – Золотарьов Іван; *Рич Євген* – Кротевич Євген; *Тась* – Тарновський Микола; *Чек О.* – Подчекаєв Олексій.

У псевдоніміконі письменників, публіцистів, акторів, композиторів зрідка трапляються номінації, утворені шляхом перерозкладу іменування з виділенням фіктивних іменних елементів (*Вроцький Н.А.* – Навроцький Олександр; *Роль К.О.* – Королів Василь), імені (*Левський Данило* –

Данилевський), або ж, навпаки, злиттям ініціали імені з прізвищем (*Івозич* – *Возич І*) та інші прийоми.

Субституція окремих елементів справжнього прізвища автора представлена такими номінаціями: заміщення однієї чи декількох букв в іменуванні, субституція фінальної частини прізвища, заміна прізвища фонетично подібним словом, заміна апелятивної основи прізвища синонімічною їй лексемою чи пов'язаною з нею тематично.

Презентативною є група самоназв, сформованих завдяки субституції фінальної частини прізвища: *Будай Л.*; *Будай С.* – Буда Сергій; *Алексеевко А.М.* – Алексєєв А.М.; *Алешка Вас.* – Алешко Василь; *Горненко З.* – Горницький Зенон; *Симонівна Н.* – Кибальчич (Симонова) Надія; *Станчук* – Станинець Ю. та ін..

Вирізняється група псевдонімів, які утворилися шляхом заміщення однієї чи кількох голосних або приголосних звуків (букв) в прізвищі автора: *Ярочевський Солов.* – Яричевський Сильвестр; *Дороженко, Д.* – Дорошенко Дмитро; *Стринський Тіадор* – Стрипський Гіадор; *Петрушенко Ф.* – Петруненко Федір; *Редько Микола* – Родька Микола; *Сава-Степняк* – *Сова-Степняк* Степан та ін..

. Користувалися популярністю у літературно-мистецьких колах псевдоніми, сформовані шляхом заміни апелятивної основи прізвища синонімічною їй лексемою чи пов'язаною з нею тематично (метоніми): *Крук А.* – Ворон Андрій Мих.; *Перлулайнен Лана* – Жемчужина Світлана Ром.; *Хрущ А.* – Жук Андрій; *Віл М.* – Биков Микола; *Дубков Є.*; *Дубков Ю.*; *Дубков Юхим* – Поберезін А.Я.; *Волиняк* – Поліщук Клим; *Співаченко* – Піснячевський Віктор; *Рыбин В.И.* – Акулов Василь; *Кобзаренко Т.* – Шевченко Іван; *Прийдешній А.* – Приходько Антон; *Комишов* – Очеретний Володимир Ф.; *Чубатий* – Кучер Віктор М.; *Потяг* – Поїзд Анатолій Ів. та ін.

Отже, псевдоніми посідають важливе місце в системі власних назв людей. Вони мають низку спільних і відмінних рис з іншими антропонімами. Особливість псевдоніма, на відміну від інших антропонімічних одиниць, полягає в його призначенні: він використовується насамперед для того, щоб приховати справжнє іменування особи, або з інших причин – самоідентифікації, позиціонування себе в суспільстві тощо.

Виконуючи номінативну функцію, псевдоніми обов'язково позначені ще й езотеричністю, яка у літературних, мистецьких, політичних класах має різний ступінь прояву. Найвищий ступінь «таємності» мають політичні псевдоніми, що пояснюється специфікою діяльності їхніх носіїв.

Псевдонімам притаманний значний ступінь інформативності. Крізь призму псевдонімів розкриваються своєрідність народного світобачення, сторінки історії, природно-географічні особливості території проживання носіїв тощо.

На вибір псевдонімів впливали переважно національні риси, історичне минуле, фольклор, реалії традиційного побуту, природно-географічні особливості краю. Окремі псевдоніми яскраво віддзеркалюють символи національної культури та своєрідність української ментальності.

Досліджена псевдонімія ґрунтується загалом на всеукраїнській літературно-мовній основі.

Узагальнення й висновки проведеного дослідження поглиблюють уже відомі та формують нові знання про українську антропонімію, окреслюють місце псевдонімів у системі пропріальної лексики ХХ століття. Предметом наступних наших студій будуть новітні псевдоніми ХХІ століття.

Література:

1. Павликівська Н. М. Словник псевдонімів ОУН-УПА // Н. М. Павликівська.- Вінниця: О. Власюк, 2007. – 440 с.
2. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ століття: Монографія // Н. М. Павликівська. – Вінниця: «Глобус-Прес», 2009. 338 с.
3. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии // Н. В. Подольская.- Москва: Наука, 1978. – С 65.

Джерела

1. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – ХХ ст.) // О. І. Дей. – К.: Наукова думка, 1969.-559 с.

References:

1. Pavly`kivs`ka N. M. Slovny`k psevdonimiv OUN-UPA // N. M. Pavly`kivs`ka.- Vinny`cya: O. Vlasyuk, 2007. – 440 s.
2. Pavly`kivs`ka N. M. Py`tannya ukrayins`koyi psevdonimiyi XX stolittya: Monografiya // N. M. Pavly`kivs`ka. – Vinny`cya: «Globus-Pres», 2009. 338 s.
3. Podol`skaya N. V. Slovar` russkoj onomasty`cheskoj termynology`y` // N. V. Podol`skaya.- Moskva: Nauka, 1978. – S 65.

Dzherela

1. Dej O. I. Slovny`k ukrayins`ky`x psevdonimiv ta kry`ptonimiv (XVI – XX st.) // O. I. Dej. – K.: Naukova dumka, 1969.-559 s.

Pseudonymy as an Anthroponymic Category

The article deals with the Ukrainian pseudonyms of the XX century, in particular the place of pseudonyms in the anthroponymic system of the national language, the history of the study of pseudonyms, the functional load, the choice of nominative forms, the motives and principles of pseudonym name, the degree of informativeness.

Key words: pseudonym, functional load, nominative form, principles, nomination, informativeness.

